

ПОРТРЕТ І ХУДОЖНЯ ДЕТАЛЬ ЯК ЗАСОБИ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ У ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ „ЗЕМЛЯ”

У статті досліджено роль портрета і художньої деталі як засобів творення характерів у повісті „Земля” Ольги Кобилянської, підкреслено їх значення у розкритті внутрішнього світу персонажів.

Ключові слова: опис, портрет, художня деталь, персонаж, характер.

Оксана Кульбабская

Портрет и художественная деталь

как средства создания характеров в повести Ольги Кобылянской „Земля”

В статье исследуется роль портрета и художественной детали как средств создания характеров в повести „Земля” Ольги Кобылянской, подчеркнуто их значение в раскрытии внутреннего мира персонажей.

Ключевые слова: описание, портрет, художественная деталь, персонаж, характер.

Oksana Kul'babs'ka

Portrait and art detail as means of the creation of characters in the story by Olha Kobylianska “The Land”

In this article the author tries to show the using of portrait and art detail as the method of creation of characters by Olha Kobylianska in her story “The Land”. The writer gives inner world of the characters through the development of the portrait details. It assists to the process of the esthetic – spiritual communication.

Key words: description, portrait, art detail, character.

„Кобилянська, справді, після Юрія Федьковича вдруге відкрила світові Буковину, залишившись у свідомості кількох поколінь ясною, осяйною царівною цього пишного краю української землі” [3, с. 181].

Дослідник творчості Ольги Кобилянської З. П. Гузар справедливо зазначав, що повість „Земля” належить до творів, написаних кров’ю серця, яке вболівало всією своєю мужньою силою за долю народу [2, с. 5]. І з цим неможливо не погодитись, адже з часу написання твору минуло ціле століття, а проблеми, порушені в ньому, – актуальні й нині. Земля сьогодні знову перебуває у приватній власності людей, вона є не тільки засобом ведення господарства, а й джерелом достатку. Як не дивно, але й на початку ХХІ століття ми також „чуємо постріли”, які лунають із рук близьких людей, сусідів через вічну проблему землі.

Саме тому матеріалом дослідження обираємо повість “Земля” О. Кобилянської, оскільки цей твір письменниці рекомендує для детального вивчення у школі нова програма.

Ураховуючи вимоги часу, у процесі вивчення повісті перед педагогом-словесником та учнями постають такі завдання:

а) психологічне трактування вічних проблем (людини і землі; злочину і кари) на українському матеріалі;

б) новітня інтерпретація християнського мотиву братовбивства;

в) аналіз соціальних та біологічних факторів характеротворення образів -персонажів у їхньому порівнянні (Михайло, Сава, Марійка, Івоніка, Анна, Рахіра, Петро та ін.).

Порівняно з іншими творами повість „Земля” в методичній та науковій літературі вивчена найповніше. Дослідники творчості О. Кобилянської присвятили чимало наукових, методичних праць цьому твору, його проблематиці, характеристиці образів (З. Гузар, Ф. Погребенник, В. Лимаренко, О. Бабишкін, М. Юрійчук, Б. Мельничук, Ю. Гречанюк та ін.).

Попри зацікавленість лінгвістів, методистів специфікою ідейно-художнього аналізу повісті „Земля”, проблеми характеротворення потребують окремого вивчення.

У цьому аспекті метою статті є спроба простежити за майстерним використанням письменницею портрета, художньої деталі, принципу контрасту як засобів творення образів у повісті.

Перечитуючи „Землю” знову й знову, не вдається охопити всієї повноти проблематики, поставленої Ольгою Кобилянською. Що ж до ролі портретної характеристики персонажів повісті, то тут творча манера письменниці цілком полонить читача. Її намагання уникати змалювання цілісного портрета героїв, напевне, дуже ускладнило роботу над текстом. Творення образів у такий спосіб подібне до виготовлення барвистого килима, для чого майстриня береже в пам'яті весь візерунок, вчасно додаючи нитку потрібного кольору і тону. Проте це дає змогу письменниці утримувати читача в постійній емоційній напрузі, відстежуючи складні процеси психологічного стану героїв.

Зростання письменницької майстерності, що бурхливо відбувалося наприкінці XIX ст., пов'язане з іменами Івана Франка, Ольги Кобилянської, Василя Стефаника, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського та ін., відкрило нові можливості для зображення багатогранного духовного світу героя.

Риси портрета розвиваються в цих великих майстрів слова до збільшення ваги психологічних деталей, до поглиблення індивідуалізації персонажа, до зростання ролі відтінку і напівтону.

У більшості наукових джерел подано практично однакове тлумачення поняття портрета. **Портретом** в літературознавстві називають опис зовнішності персонажа в найзагальніших або найдетальніших рисах. „Маючи за основний предмет художнього зображення взаємодію людини з довкіллям, письменники описують зміни зовнішнього вигляду персонажів у конкретних ситуаціях, у взаєминах між ними. Пильна увага до портретів ґрунтується на загальній закономірності, згідно з якою внутрішні психічні стани людей відбиваються в міміці, пантоміміці, динаміці мовлення, що допомагає в процесі спілкування глибше зрозуміти внутрішній світ один одного. Тому портрет є засобом психологічного аналізу”, – читаємо в сучасному словнику-довіднику [6, с. 562].

У змалюванні портрета як психологічного засобу характеротворення Ольга Кобилянська розвиває новаторство Івана Франка, у творах якого портрет ситуативно розкриває почуття героя та є вагомим засобом відображення його внутрішнього світу. Поглиблення індивідуалізації персонажа відбувається за принципом контрасту, часто у зіставленні з іншими (як, наприклад, Парасинка порівнює Михайла і Тодорику). Так розгорнутий синтетичний портрет заступає художньо стислий, але психологічно вагомий образ.

У повісті „Земля” з усіх позафабульних чинників композиції письменниця найчастіше використовує портрет як основний засіб характеристики персонажів.

Художній потенціал портрета передає, крім зовнішніх рис, внутрішні перипетії. Для цього авторка послуговується динамічним портретом.

І. Семенчук акцентує увагу на специфіці динамічного портрета в літературі – „виразити всі переливи душевного життя героїв у їх фізичному виявленні – міміці, жести, виразі очей. Таким чином, внутрішнє життя людини письменник відтворює у всьому його процесі” [10, с. 19]

Варто зацентувати увагу на тому, що Ольга Кобилянська, намагаючись удосконалити майстерність власного портретування, в одному з листів до В. Стефаника писала: „Я задумала писати повість з народного життя. Я маю матеріал [...] пречудний матеріал, але в мене нема тої сильної мужицької руки Стефаника – тої залізної сили, котра кількома рисами ставляє пам'ятники [...] котрі і при місячнім світлі [...] і в сонці [...] в захмареній ночі білесенько лисніти будуть. Що Вам більше про Ваш „Хрест” писати! Плакала-м та й вже” [7, с. 164].

Сучасних десятикласників важко зацікавити тими соціальними колізіями, які переповнювали трагізмом життя сільського трударя в умовах буковинського малоземелля. Як справедливо зазначає І. Франко, тема ця не нова як для світової літератури загалом, так і для української зокрема. „Хочу говорити про одне з найцікавіших явищ сучасної європейської літератури – про відтворення в ній відношення землі до людини, чи краще, влади землі над людиною” [цит. за: 2, с. 35].

Розвиток подій у повісті через змалювання взаємин між персонажами – ось чим можна спонукати юного читача до прочитання твору. Для цього насамперед учитель мусить пройти за письменницею тернами непростого шляху розуміння глибини конфлікту повісті, осягнути майстерність психологічного аналізу, через які реалізується авторський талант.

У вступному слові під час вивчення твору вчителів слід наголосити, як відповідально О. Кобилянська ставилась до реалізації свого творчого задуму, ніби передбачаючи той глибокий суспільний резонанс, який спричинить написана нею повість. Можливість заглянути до її творчої майстерні цілком реальна, як реальні більшість персонажів „Землі”, серед яких вона жила, духовний світ яких глибоко вивчала, і головне – любила.

Для глибшого усвідомлення важливості портретної характеристики образів варто акцентувати увагу на тому, що „портрети персонажів бувають докладними, розгорнутими або фрагментарними, неповними; можуть подаватися відразу в експозиції чи при першому введенні персонажа в сюжет або поступово, з розгортанням сюжету за допомогою виразних деталей” [6, с. 562].

Портретна характеристика у творі не тільки супроводжує розвиток сюжетних ліній, а й виступає самостійним елементом творення образу персонажів у логічній послідовності.

Новаторському задуму О.Кобилянської підпорядковано і власне сюжет, де на початку йдеться не про головних героїв. Однією із стильових рис письменниці є репрезентація другорядних персонажів на початку твору. Авторка лише портретними штрихами торкається їх, несподівано повертаючись ще і ще, спонукаючи увагу читача: а пам'ятаєте, якими вони були?

Слушно зазначав дослідник творчості О. Кобилянської З. П. Гузар: „До речі, про портрети в повісті. Вони будуються здебільшого так, що якась **портретна деталь** проявляється в певній художній ситуації і підкреслює психологічне спрямування цієї ситуації” [2, с. 40]. „Через художню деталь значною мірою виявляється спосіб художнього мислення митця, його здатність вихопити з-поміж безлічі речей чи явищ, що у сконцентрованому, спресованому вигляді економно і з великою експресивністю дає змогу виразити авторську ідею твору” [6, с. 731].

Значну частину образів повісті письменниця творила саме з використанням портретного штриха. Для підсилення враження – негативного чи позитивного – шляхом повтору: *В нього такий широкий рот, що може собі сам щось до вуха сказати, а очі в нього лежать так близько, що далі зчіпляться докупі* [4, с. 15]. Або ж: *Вона знов задумалася про Тодорику, про його широкий рот, яким він міг би сказати собі сам щось до вуха...* [4, с. 17].

Майже всі персонажі, пов'язані з розвитком сюжету повісті, мають портретну характеристику різного наповнення. Залежно від того, наскільки внутрішній стан героя допомагає розвивати авторську ідею, настільки художньо та емоційно наповненим є його портрет. Центральні персонажі перебувають між собою у постійній взаємодії, де засоби портретування виявляють їхні характери: Докія та її донька Парасинка, Михайло та Анна, Сава і Рахіра. За різних обставин О. Кобилянська часто одним словом влучно увиразнює переживання персонажа, що відображаються на обличчі, у статурі, поведінці, ході.

Однак є в повісті персонаж, для характеристики якого письменниця застосовує портрет найчастіше. Це – Івоніка. Саме через його почуття та переживання виражене й авторське ставлення до подій, що відбуваються в повісті. Портретні деталі образу старого Федорчука – це своєрідна біографія українського селянина. Зовні грубі і наче надто вже прості форми приховують у собі глибоку життєву філософію – не завчену в школах, а вистраждану та перевірену життям. Вочевидь, саме цим можна пояснити, що письменниця ретельно добирає найдрібнішу портретну деталь цього образу. Глибокого психологізму О. Кобилянська досягає з майстерністю навіть не художника слова, а пензля. У такому портреті всі найдрібніші деталі важливі і динамічні. Небагатослівний від природи та способу існування, Івоніка всі душевні поривання видає назовні через міміку, жест, погляд: *Своїми добрими голубими очима дивився, як хотів кожному з очей вичитати бажання, щоб заздалегідь сповнити його* [4, с. 47]. Або ж: *Малий, незначний, убого одягнений, так вийшов із високої касарняної брами* [4, с. 105]. Чи: *Чорні, покривлені, мозолисті пальці рили в волосся, і від часу до часу чувся стукіт або радше глухе ударювання голови об стіну* [4, с. 105].

Внутрішній стан Івоніки письменниця зображує такими портретними деталями: *Старий чоловік не сказав нічого. Він став лише о один відтінок на лиці темнішим, щось мов сльоза заблїсла в його добрих синіх очах, а голова почала незаметно трястися* [4, с. 115], чи: *Він сидувався розв'язати клуночок своїми грубими мозолистими пальцями... Се йому не дуже вдалося. Його руки дрижали* [4, с. 116–117]. Або: *Він усе віддихав так тяжко, коли в нього серце було стиснене, мов оковами* [4, с. 123].

Подає письменниця в повісті і деталізований портрет. В епізоді запросин на весілля О. Кобилянська використовує **прийом контрасту**, детально описуючи Парасинку і лише штрихом – Тодорику: *Вона стояла бліда й гляділа напіввистрашено, напівглупкувато і лише з натугою видобувала слова до відповіді, коли до неї звертався хто з яким-небудь словом. Мала на собі шовкову рїклю, довгий, новий багато вишитий кожух із звисаючими кутасами. На шиї багате намисто, срібні великі монети, а на голові вінок із червоних і білих рож. Волосся в неї було розпущене, і з-під вінка розсипалося по волоссю багато до вінка прив'язаних золотих довгих ниток, що заступали місце серпанка. Молодий, одягнений також у новий кожух і сердак, стояв он тут непорядно й*

обертая все цілим тілом до кожного, хто говорив до нього, а наостанку заховався незаметно за кількох старших людей [4, с. 19–20].

Портрети тим часом підкріплюють наступну думку авторки повісті: *Всі бачили, що пара не була дібрана й гарна, що дитина молода не почувала до свого судженого ні іскорки прив'язання, що була німим оруддям іншої волі* [4, с. 20].

Хоча й портрет, як відомо, зазвичай використовується як мистецький засіб індивідуалізації образу, письменниця майстерно змальовує у повісті **груповий портрет**. Епізодом колективного танцю селян у панському домі вдало акцентується бажання та вміння цих простих людей не лише самозречено працювати, але й щиро веселитись: *Високі, мускулярні постаті з обгорілими лицами, з руками, мов залізними, увихалися вихром із жінками й дівчатами. Марні й журливі лиця жіночі розсіялися диким радісним зворушенням, а дівчата мовчки клонили голови на груди мужчин* [4, с. 21].

Важливим для розвитку сюжету є й образ Петра, тому його портретна характеристика у різних життєвих обставинах є деталізованою різним емоційним забарвленням: *Його висока горда постань перевищала всіх, мов дуб, а на його тепер ясно освітленим лиці з узад зачесаним довгим волоссям, що спадало на плечі, із вузьким білим чолом, відбивався цілий настрій його душі. Несамовита відвага незвичайної хвилі і жаль* [4, с.21].

Слід зауважити, що О. Кобилянська була тонким знавцем жіночої психології її представниць з різних станів тогочасного суспільства. Добре помітно це й у повісті: саме через портрети Марійки, Анни, Рахіри, а також епізодичних жіночих образів показані читачеві глибинні психологічні пласти людських душ.

З погляду використання автором прийомів творення характерів засобами художньо-психологічного портретування цікавим є ще один персонаж повісті – Анна. Її портретна характеристика тонко передає психічний стан героїні: *Відтак не вспіли її задубілі уста більше нічого вимовити. Ледова студінь простягнулася на цілому її обличчі, і вона повалилася без пам'яті на його тіло...* [4, с. 216]. І ще: *Її великий, темний, ще слізьми блискучий погляд пірнув дико вигребущо по присутніх, так як тоді погляд батька, коли шукав убивці свого сина. Мов левця скочила й кинулася, майже звірячо ревнувши, на Саву* [4, с. 229].

Надзвичайного значення набувають портрети для зображення негативних персонажів. Основними носіями зла в повісті є Сава, Рахіра та Григорій. Заздрість Сави до старшого брата Михайла через те, що він стане спадкоємцем батьківської землі, переходить у ненависть, а ще, окрім того, Михайло дає негативну портретну характеристику Рахірі: *Вона погана волошка, циганка. Дивися на її зуби й на її рот! Як клубки м'яса стоять їй в лиці! Чоло волоссям заросло, а очі, як у чортиці або голодної собаки* [4, с. 33].

Щоб досягти багатства і влади, Сава не зупиняється ні перед чим – вбиває рідного брата: *...безустанно заблуканий... мав у собі щось зимного і несупокійного..., його очі миготіли в холодному, мов сталь, блиску* [4, с.38]. Недобрий зблиск очей – та портретна деталь, якою письменниця об'єднує негативних героїв, адже очі, як відомо, дзеркало душі.

Отже, ми зосередили увагу тільки на розкритті характеристики портрета, художньої деталі та їх ролі для творення образів.

У роботі використано найважливіші описи, необхідні для дослідження обраної теми. Вони відображають засоби творення образів через портретування, притаманні О. Кобилянській як одній із найвизначніших художниць слова.

Отже, портрет – це не просто інформативний малюнок, а опис зовнішності, який дає ключ до розуміння внутрішнього потенціалу людини. Портретна динаміка сприяє дослідженню прихованих механізмів внутрішнього світу персонажа. Художні портретні засоби – від найменшої деталі до комплексу зовнішніх ознак – створюють цілісну модель характеру.

Ольга Кобилянська, створюючи портретні характеристики персонажів, використовує весь арсенал доступних їй засобів. Завдяки портретним деталям образи повісті набувають необхідної динаміки, вичерпно розкривають себе як яскраві особистості.

У майбутньому перспективним вважаємо подальші студії, щодо дослідження типології описових текстових масивів (пейзажу, інтер'єру, звичаїв тощо).

Література

1. Бабишкін О. Ольга Кобилянська : Нарис про життя і творчість / О. Бабишкін. – Л. : Кн.-журн. вид-во, 1963. – 192 с.
2. Гузар З. П. Вивчення творчості Ольги Кобилянської : Посібник для вчителів / З. П. Гузар. – К. : Рад. школа, 1978. – 102 с.
3. Духовні криниці. Українська література (перша третина ХХ століття) : Хрестоматія для 10 класу середніх шкіл, ліцеїв, гімназій, коледжів. – Частина II / упорядники Г. Ф. Семенюк, П. П. Хропко. – К. : Освіта, 1997. – 544 с.
4. Кобилянська О. Твори: У 5-ти т. – Т. 2. – К. : Держлітвидав України, 1962–1963. – 480 с.
5. Кобилянська О. Слова зворушеного серця : Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади. – К. : Дніпро, 1982. – 359 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
7. Ольга Кобилянська. До 100-річчя з дня народження. – Вінницьке кн.-журн. вид-во, 1963. – 217 с.
8. Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – К. : Держлітвидав України, 1963. – 560 с.
9. Погребенник Ф. Ольга Кобилянська: До 125-річчя від дня народження / Ф. Погребенник. – К. : Т-во „Знання”, 1988. – 48 с.
10. Семенчук І. Мистецтво портрета / І. Семенчук. – К. : Дніпро, 1993. – 188 с.
11. Українська література. 5-12 класи : Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К. : Перун, 2005. – 201 с.